

А.С.Гальчинський, д-р екон. наук

Інститут стратегічних досліджень

ТРАНСРИНКОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглянуто одну з базових ознак інформаційного суспільства – його трансринкову трансформацію. Йдеться про тенденцію, яка ще не набула остаточного визначення, проте має враховуватися в аналізі закономірностей сучасного розвитку.

Ідея про те, що постіндустріальна революція породжує суспільство, в якому "економічні фактори втрачають своє значення", чи не вперше була висловлена О.Тоффлером у книзі "Шок майбутнього" (1970)¹. Те, що відбувається сьогодні, зазначав відомий американський учений, це криза всього, що пов'язане з індустріальною епохою, незалежно від її політичної форми. Спостерігаємо становлення "зовсім нового суспільства". Суспільство стає "постекономічним". У книзі "Третя хвиля" (1980) О.Тоффлер уточнює свою позицію, пов'язуючи відповідні процеси з перспективою подолання ринкових відносин. Постекономічну цивілізацію він подає як "трансринкову" (transmarket civilization). У праці "Метаморфози влади. Знання, багатство і сила на порозі XXI століття" (1990) ці ідеї отримали розгорнуту аргументацію. Визначення епохи, що настає, як такої, що за своєю природою втрачає суто ринкові ознаки, подано і в монографічному дослідженні П.Дракера "Post-Capitalist Society" (1995). Такої самої позиції, по суті, дотримується Д.Белл у своїй класичній праці "The Coming of Postindustrial Society" (1976). Спеціальному аналізу перспективи становлення "постекономічної цивілізації" присвячена праця В.Іноземцева "За межами економічного суспільства" (1998), яку можна вважати найбільш цілісним обґрунтуванням указаної проблеми.

Розглядаючи проблему становлення постекономічного (трансринкового) суспільства, маємо виходити з того, що йдеться лише про *гіпотезу*, методологічна значущість якої полягає в тому, що подано одну з можливих тенденцій суспільних модифікацій, які отримали в сучасному світі досить вагомий імпульс, проте поки що не набули остаточних визначень і в перспективі можуть радикальним чином змінюватися. "Поняття "постекономічне суспільство", – пише з цього приводу В.Іноземцев, – не може бути використаним для характеристики будь-якого з існуючих сьогодні соціумів. Це лише наукова абстракція, що визначає сукупність принципів, яким, як це видно з ходу історичного розвитку, належить стати основними для соціальної організації, що приходить на зміну сучасній епосі. Незважаючи на це даний термін може і має використовуватися в соціологічних і економічних теоріях нашого часу"².

---

¹ Тоффлер Э. Шок будущего. – М., 2004. – С. 262.

² Иноземцев В. За пределами экономического общества. – М., 1998. – С. 297.

Ця позиція кореспондується з відповідними аргументами О.Тоффлера. Людство, зазначає він, щонайменше 10 тисяч років розбудовувало всесвітню мережу обміну – ринок. Останні 300 років, із самого початку другої хвилі, цей процес ішов з шаленою швидкістю. Три століття ми вкладали в розбудову цієї мережі колосальну енергію. Сьогодні всі ці форми ринкової експансії майже досягли своєї межі. Нині "героїчна епоха побудови ринку завершилася". "Третя хвиля створює першу в історії "транsrинкову" цивілізацію"³.

О.Тоффлер досить діалектично підходить до визначення логіки такої трансформації. Він, зокрема, стверджує: "Під словом "транsrинкова" я розумію цивілізацію, яка залежить від ринку, проте більше не поглинута потребою будувати, розширювати та інтегрувати цю структуру. Цивілізацію, здатну поставити на порядок денний нові завдання, оскільки ринок уже побудовано"⁴. Таким чином, "постринкова" цивілізація – це, в теоретичній конструкції О.Тоффлера, цивілізація, в якій обмін і ринок не відсутні взагалі, вони заперечуються лише як визначальна структура суспільства, як це мало місце в умовах суспільства другої хвилі. "Тепер, коли головне завдання розбудови ринку практично завершено, величезну енергію, яка раніше спрямовувалася на створення глобальної ринкової системи, можна буде використати на інші цілі"⁵, – резюмує вчений. Якщо додати, що постеконімічну революцію він розглядає лише як початок трансформаційних процесів, то така постановка питання не може викликати принципових заперечень.

Самозаперечення ринку

Отже, як можна ідентифікувати зміну епох – економічної на постеконімічну, ринкову? Що в цій ідентифікації є визначальним? На ці запитання не існує і, напевно, з урахуванням остаточної несформованості відповідного процесу, поки що не може існувати аргументованих наукових відповідей. Одна з позицій, якої дотримується низка вчених і яка не лише має право на існування, а й може розглядатися як одна з базових методологічних платформ трансформації, пов'язана з показником продуктивності праці та розширенням на цій підставі джерел існування людини. В цьому разі основним чинником, що визначає передумови переходу від одного типу суспільства до іншого, стає можливість отримати "більшу за меншу" кількість праці (Д.Белл). Так відбувався перехід від аграрної до індустріальної цивілізації; те саме має місце й у процесі становлення постіндустріальної цивілізації, коли відповідно зростання продуктивності праці спрацьовує принцип самозаперечення ринку, а не його інституційного скасування, як це було в умовах тоталітарного соціалізму. Саме ринок виявився потужним стимулятором економічного прогресу, досягнення суспільством такого рівня матеріального виробництва, коли проблема "більше за менше" втрачає свою пріоритетність. Вона відходить у підвалини суспільних відносин, поступаючись місцем іншим домінантам.

³ Див.: Тоффлер Э. Третья волна. – М., 2004.

⁴ Там же. – С. 463.

⁵ Там же. – С. 464.

Які суспільні процеси, пов'язані із становленням постіндустріального суспільства, девальвують ринкові відносини, відсторонюють їх від визначальної ролі? Виокремимо найбільш принципові, з нашої точки зору, позиції в цих процесах. Насамперед, я виходжу з того, що перспективи ринкових відносин мають розглядатися в контексті можливостей адаптації ринку до змін у розвитку цивілізаційного процесу, зокрема тих, що пов'язані з інформаційною революцією. Інший аспект – суспільна ефективність ринкових механізмів. Нинішня ситуація добре відома: трансакційні витрати перевищують витрати виробництва. В підручнику "Економікс" обґрунтовується закон "спадаючої прибутковості". П. Самуельсон називає його першим законом ринкової економіки, пов'язуючи відповідний процес з невпинним зростанням витрат обміну.

Спробуємо конкретизувати ці позиції.

Перша. Почнемо з досить прозаїчного питання: що таке ринок? Відповідь зрозуміла: ринок – це структура, яка визначає, звісно, в автоматичному режимі (стихійно) правила і механізми виробництва, розподілу та руху товарів. Ідеться про визначення процесів, які стосуються проблем: що виробляти, як виробляти, скільки виробляти, для кого виробляти? Ці проблеми, як показала практика, неспроможна ефективно розв'язувати адміністративна економіка. Ринок завжди вважався унікальним творінням людської цивілізації, насамперед завдяки своїй здатності ефективніше реалізовувати зазначений комплекс економічних відносин. Так було в умовах індустріальної системи.

Іншою є ситуація за постіндустріальної економіки, яка супроводжується зростаючим прискоренням економічних процесів та їх символізацією. Реакція ринку на ці процеси дедалі більшою мірою виявляється неадекватною. Це очевидно. Ринок, реакція якого є на порядок вищою за адміністративні регулятори, просто не поспіває за цими процесами. Самозаперечення ринкових регуляторів пов'язано, насамперед, із цими обставинами. Як результат в умовах інформаційної революції відповідна функція ринку, яка вважається однією з визначальних, почала девальвуватися. Її перебирає на себе система інформаційних мереж – глобальне електронне середовище (networked есопому). На зміну всесвітній мережі ринку приходять всесвітня інформаційна мережа. У певних функціональних аспектах це тотожні структури. Ринок не лише стимулює розвиток інформаційних мереж, а й передає їм підготовлене своїм розвитком відповідне системне підґрунтя. Стосовно цього можна сказати, що ринкові та інформаційні мережі – це функціональні близнюки і водночас принципові антиподи, антиподи в сутнісних визначеннях структури. Ґрунтовно ці питання аналізує М. Кастельс. У праці "The Information Age" головною ознакою переходу до інформаційної епохи він називає становлення інформаційно-функціональної мережі, що органічно пов'язує між собою людей, інститути і суспільство. Їх розвиток надає суспільним процесам, і насамперед економіці, більшої збалансованості.

Друга. Постринкові трансформації пов'язуються й зі змінами ресурсної бази виробництва та обміну. Ринок за своєю природою визначає поведінку людей в умовах обмеженості економічних (виробничих) ресурсів. Ідеться ще про одну його базову ознаку. Ринок – система, що визначає механізми розпо-

ділу рідких ресурсів. П.Самуельсон акцентує на тому, що проблеми "що", "як" і "для кого" виробляти не існувало б, якби ресурси не були обмеженими. Економічна теорія, за його визначенням, є наука, що вивчає проблему використання рідких ресурсів. Перетворення інформації та знань людини на основний виробничий ресурс суттєвим чином модифікує і цю ознаку ринкового обміну. Йдеться не лише про фактичну необмеженість такого ресурсного потенціалу, а й про те, що інформація, знання і сама робоча сила втрачають ознаки товару, перестають бути товаром. Їх розширене відтворення здійснюється головню на некомерційній підставі. Долається і притаманна ринковим відносинам відчуженість основного виробничого ресурсу – знань та інформації – від свого безпосереднього носія – людини, яка в нових умовах лише з великими припущеннями може кваліфікуватися як наймана робоча сила. Власники інтелектуального капіталу (knowledge workers), за визначенням П.Дракера, "безпосередньо володіють засобами виробництва, якими є їхні знання". Інформаційна революція суттєвим чином модифікує і ці системні визначення.

Третя. Добре відомо, що ринкова економіка є середовищем, у межах якого відтворюються відносини товарності виробництва. Ринок – невід'ємний атрибут товарного виробництва, яке за своїми сутнісними характеристиками є виробництвом для обміну. Постіндустріальному виробництву, що утверджується, притаманні протилежні ознаки.

Нове в сутнісній характеристиці такого виробництва визначається новим у характері праці, набуттям останньою ознак творчої діяльності. Відповідно до цього головним продуктом такої діяльності, а відтак і виробничого процесу стає не просто певна сукупність матеріальних і духовних цінностей, а безпосередньо творча особистість. У кінцевому підсумку відтворювальний процес, в якому реалізується творча праця особистості, зводиться не до "виробництва для інших", а до відтворення творчого (інтелектуального і креативного) потенціалу самої особистості. Саме в цьому, більш принциповому, контексті "виробництво на себе" має трактуватися, радше, як "виробництво самого себе". Подібним чином розглядає цю проблему В.Іноземцев. Головним продуктом виробництва, зазначає російський учений, торкаючись проблеми творчості як основного виду людської діяльності постіндустріального суспільства, стає "сам суб'єкт, який творить, його вдосконалені здібності, нові можливості, що відкриваються перед ним"⁶.

Ці принципів узагальнення суттєво поглиблюються у книзі М.Хардта і А.Негрі "Множинність. Війна і демократія в епоху імперії" (2004). Обґрунтовуючи глибокі якісні зміни, що нині відбуваються в характері праці, автори виокремлюють поняття "нематеріальна (неуречевлена) праця", що набуває домінуючого значення в постіндустріальному суспільстві. Результатом нематеріальної праці, за визначенням учених, є створення не лише матеріальних благ, а й безпосередньо соціального продукту – всієї гами взаємовідносин між людьми, а в кінцевому підсумку і самого суспільства.

Виокремимо три принципів позиції, що конкретизують ці визначення.

⁶ *Иноземцев В.* За пределами экономического общества. – С. 286.

Перша. На основі застосування нематеріальної праці стирається, як наголошують М.Хардт і А.Негрі, межа між робочим і вільним часом, між відторгненою діяльністю і творчістю. Внаслідок цього робочий день утрачає свої межі, збільшується і, зрештою, заповнює весь життєвий простір людини.

Друга. Праця в цьому разі не обмежується економікою, вона стає суспільною, культурною і політичною силою. Відповідним чином змінюється і специфіка виробництва. Воно перевершує межі економіки у традиційному сенсі і безпосередньо охоплює виробництво ідей, символів, культуру, суспільство і політику.

Третя. Становлення нового виду праці зумовлює й інші зміни в характері виробництва. Воно, за визначенням М.Хардта і А.Негрі, набуває ознак "виробництва суб'єктивного", "створення і відтворення нових суспільних суб'єктів"⁷. Ідеться, таким чином, про те, що результатом творчої праці, яка набуває дедалі більшої пріоритетності, стає не "виробництво для інших", а "виробництво на себе", "виробництво самого себе". Це виробництво: а) в якому домінують стають постматеріальні потреби (ринкова економіка ґрунтується на фундаменті матеріальних інтересів); б) яке реалізує себе поза обміном. Кінцевим продуктом такої праці є не лише самозбагачення особистості, а й її самореалізація.

Перелік відповідних новацій, що радикальним чином впливають на формування об'єктивних передумов самозаперечення ринкових відносин, можна продовжити. До того ж потрібно враховувати і те, що ринок – це не просто економічна структура, через яку переміщуються товари і послуги, це спосіб мислення людей, мотивації їхньої поведінки, певним чином визначена психологічна структура. Під впливом зростаючої значущості нематеріальних (постекономічних) мотивацій людської праці, набуття нею ознак творчої діяльності й ці атрибути ринку зазнають докорінних трансформацій.

Ринок та інформаційна революція

Ринок витісняється глобальним електронним середовищем – інформаційною мережею, що створює систему комунікацій, яку неспроможний створити ринок. На цьому акцентувалася увага вище. Тепер я пропоную подивитися на специфіку інформаційних мереж як антиподу ринку в контексті реалізації завдань, пов'язаних із дією закону економії робочого часу, який витрачає людина на забезпечення своєї життєдіяльності. В умовах інтернаціоналізації економічних, соціальних, духовних і політичних процесів економія часу перетворюється на один із найзначущих визначальних чинників суспільного (в тому числі економічного) прогресу. Закон економії робочого часу діяв в усі часи. Проте тривалість суспільних трансформацій, вага одиниці суспільного часу в попередні епохи були іншими. У зв'язку з цим хочу привернути увагу до однієї з базових методологічних позицій сучасного аналізу суспільних процесів щодо неоднорідності міри соціального часу. Кожній системі соціальної реальності притаманні адекватні (властиві лише для неї) модулі часового виміру.

⁷ Хардт М., Неґри А. Множество. Война и демократия в эпоху империи. – М., 2006. – С. 89, 90, 125, 131, 137, 166.

За моїм переконанням, специфіка інформаційної революції має органічно пов'язуватися, насамперед, із цими визначеннями. Нова якість інформаційної епохи, як і інформаційної (постринкової) економіки, має пов'язуватися з утвердженням нового модуля суспільного часу, нової міри часового виміру. Мається на увазі не лише відчутне збільшення масиву інформації, а й принципово новий спосіб її передання, а головне – якісно нові аспекти її застосування.

Ідеться про далеко не абстрактні суто академічні визначення. Інформаційну економіку в окремих наукових дослідженнях називають "швидкою економікою", "символічною економікою" – економікою, яка реалізує свої функції в режимі "on-line" – у швидкісному режимі реального часу. При цьому ефект прискорення матеріалізується в реальні матеріальні, в тому числі економічні цінності. Це виступає потужним стимулом нового прискорення. Прискорення мультиплікується. Базуючись на відповідних узагальненнях, можна вести мову про закон мультиплікації прискорення, який рельєфно виявляє свою сутність в інформаційну епоху, а відтак може вважатися специфічним законом саме цієї епохи.

Цей закон діє не лише на рівні суспільних (національних і глобальних) процесів, а й на рівні окремо взятих суб'єктів господарювання. Один з авторитетніших людей ділового світу, засновник імперії "Майкрософт" Біл Гейтс у книзі "Бізнес із швидкістю думки" (2000) так трактує цю проблему: "Я твердо вірю в одну просту річ: найнадійніший спосіб виокремити свою компанію серед конкурентів, відірватися від натовпу переслідувачів – це добре організувати роботу з інформацією. Саме те, як ви збираєте, організуєте і використовуєте інформацію, визначає, переможете ви чи програєте... Переможуть лише ті компанії, які зможуть запровадити у себе "електронну нервову систему" вищого класу – ту, що забезпечує безперервний рух інформації заради інтенсивного постійного розвитку інтелекту компанії"⁸.

Робота в режимі реального часу, а це одна з визначальних ознак інформаційної надшвидкісної символічної економіки, здійснюється не через ринок (ринок, як ми відзначали, добре робити цю справу не в змозі), а через принципово інші функціональні механізми, через систему інформаційних мереж. Останні використовуються не лише на виробництві, а й у військовій справі, в системах комунікацій, формуванні міграційних потоків і, звісно, як інструмент глобалізації, що забезпечує циркуляцію грошових і фінансових потоків, технологій, образів товарів чи послуг у режимі реального часу без просторових обмежень. За суто формальними ознаками суб'єктом мережі виступає корпорація, хоча ця позиція потребує уточнень. Ідеться про більш ґрунтовне: сучасна корпорація, по суті, трансформується в інформаційну мережу – специфічну "електронну нервову систему" (Б.Гейтс), утвердження якої є ще одним із виявів революційного оновлення базових засад транскрипкової економіки.

Інформаційна мережа реалізує себе і в іншій площині. Це принципово нова, не притаманна постринковій епосі система взаємозалежності "людина – машина". Інформаційна мережа розвивається за принципом саморозвитку,

⁸ Гейтс Б. Бізнес со скоростью мысли. – М., 2001. – С. 23.

вона не потребує зовнішніх імпульсів – її рушійна сила вмонтована в саму систему. По суті, тут легалізується передбачення К.Маркса щодо логіки автоматизації – можливості відтворення системи машин за допомогою системи машин. Мережа, пише М.Кастельс, знає більше, ніж будь-яка людина чи група людей, що з нею працює. У зв'язку з цим ключовим моментом взаємовідносин людини і системи є входження в її структури. "Бути чи не бути в мережі", – ось стрижень питання. "Перебуваючи у мережі, – пише М.Кастельс, – ти одержуєш і згоду на свій шанс. Перебуваючи поза мережею чи будучи виключеним з неї, в тебе немає ніяких шансів, оскільки все, що має значення, організовано навколо світової павутини інформаційної мережі"⁹.

У контексті цих реалій можна вести мову і про нові якісні ознаки, яких набуває в умовах інформаційної економіки сама інформація. Циркулюючи в межах світової павутини, вона отримує додаткові можливості самозбагачення. Відбувається ще достатньою мірою не осмислений суспільствознавчою теорією процес її розширеного самовідтворення. Інформація перетворюється не лише на найвагомий чинник виробництва (її самозбагачення знецінює традиційні чинники) і основну форму багатства суспільства, сумарна вартість якої наближається до сумарної вартості продуктів матеріального виробництва, а й у самовідтворювальний на розширеній основі ресурс. Власне, саме цим аспектом традиційні для індустріальної системи потоки інформації, відрізняються від тих, що формуються в межах інформаційної економіки.

Хто має доступ до цього багатства? Хто забезпечує його реалізацію й отримує від цього відповідний зиск? Простіше всього, відповідаючи на ці принципові запитання, які, зрозуміло, кореспондуються з проблемою співвідношення "інформаційне суспільство – постринкова економіка", сказати, що як і сто і двісті років тому основним суб'єктом володіння відповідним багатством і отримання зиску від нього є власник інформаційної мережі. Проте така відповідь є поверховою. І справа навіть не в тому, що сама по собі інформаційна мережа як глобальна "електронна нервова система", як системна цілісність не має і не може мати окремого власника.

Пропоную подивитися на цю проблему з іншого боку – з позицій можливості доступу до інформаційного багатства (капіталу), його розширеного самовідтворення і функціональної реалізації. Виявляється, що в цій методологічній площині традиційна позиція – багатство належить його фізичному власникові – є не такою вже й переконливою. Власник капіталу, інвестуючи в розвиток інформаційної системи у процесі її розширеного самовідтворення, дедалі більше втрачає стартові позиції, поступаючи своєю першою роллю. На цю роль, як про це йшлося вище, висувається інформаційний працівник, який отримує більший ресурс інформації, ніж безпосередній власник капіталу. Отже, відбувається процес витіснення власника капіталу інформаційним працівником. Звісно, це процес є далеко не однозначним і суперечливим. Проте як тенденція він набирає обертів, обмежуючи можливості реалізації функціона-

⁹ Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. – К., 2004. – С. 50.

льних принципів комерційного суспільства. Самозаперечення ринкових детермінантів відбувається і на цьому підґрунті. Б.Гейтс став найбагатшою людиною планети не як власник імперії "Майкрософт", а як її реальний конструктор.

Інформаційна мережа може розглядатися не лише як антипод ринку, а й як антиструктура капіталізму. Є тут і інший контекст. Уже наголошувалося, що у традиційному (індустріальному) суспільстві інформація є об'єктом комерційних, а відтак і ринкових відносин. Вона набуває товарної форми, є об'єктом купівлі-продажу, продуктом підприємницької діяльності, джерелом отримання комерційного продукту. Проте всі ці ознаки суттєвим чином трансформуються (можливо, й утрачаються), коли інформація реалізує себе в системі інформаційної мережі. У нас поки що немає підстав для остаточного висновку про те, що в новій іпостасі інформація як основний виробничий ресурс і основна форма багатства, стає антитоваром. Проте те, що в такій відтворювальній системі інформація дедалі більше втрачає риси товару, поступово перестає бути товаром, накопичує ознаки не-товару, ця позиція уявляється досить аргументованою, принаймні такою, що потребує цільної уваги.

Конче значущим з точки зору наукового осмислення логіки становлення трансринкового суспільства є з'ясування співвідношення понять "інформаційна економіка" й "економіка знань". Вони близькі за своїм змістом, проте їх не можна, як це часто припускається, змішувати. Один із добре знаних у науковому середовищі фахівець із проблем сучасної економіки американський учений Лестер К.Туроу пише: "Сучасну трансформацію часто помилково описують лише як інформаційну революцію або ототожнюють із становленням інформаційного суспільства, натомість у реальності вона являє собою дещо значно більше". Це економіка, яка "базується на знаннях". У сучасному світі, зазначає Л.Туроу, основний вододіл проходить між економікою знань і рештою господарських систем¹⁰. Як розуміти це визначення? Чому "базується на знаннях" є системно вищим узагальненням, аніж поняття "інформаційна економіка" (суспільство)? В чому суть нової якості, що виокремлює поняття "економіка знань"? Спробуємо визначити окремі позиції і з цієї проблеми, акцентуючи на аспектах, які кореспондуються з загальною темою нашого аналізу¹¹.

Вище йшлося про те, що поняття "інформація" і "знання" в суто економічному контексті є близькими за змістом. Відповідним чином кореспондуються і визначення "інформаційна економіка" й "економіка знань". У теорії інформаційної економіки акцентується на тому, що носієм інформації, її мультиплікатором є інформаційна мережа. Йдеться більшою мірою про "соціотехнологічну" методологію, яка обмежується (у своїй основі) суто технологічними детермінантами. В економіці знань такий аналіз не заперечується, проте він логічно продовжується, акцентуючи на тому, що безпосереднім генератором інформації, її першоосною є людина. Відповідним чином не інформаційна мере-

¹⁰ *Thurow L. Creating Wealth.* – London: Nicholas Brealey, 1999. – P. XV–XVI.

¹¹ Позиції вітчизняних і відомих закордонних авторів із цієї проблеми див.: Економіка знань: виклики глобалізації та Україна.

жа, а людина в її системному визначенні стає ядром постринкової системи, її найціннішим ресурсом.

Зрозуміло, що такі акценти суттєвим чином розширюють методологічні ресурси наукового осмислення не лише системних трансформацій економіки і сучасного суспільства, а й логіки самозаперечення ринку. З іншого боку, більш зрозумілою стає концептуальна позиція, що протиставляє ринковому (комерційному) суспільству суспільство соціальне. Постринкова економіка – це економіка, яка за своїми сутнісним визначенням є повноформатною соціальною економікою.

Ось один з аргументів, що підтверджує цю позицію. 1997 року Світовий банк здійснив унікальне дослідження – вартісної оцінки національного багатства в основних регіонах світу, виокремивши в ньому три головні складові: а) людський капітал; б) природний капітал; в) відтворювальний капітал (основні виробничі і невиробничі фонди, оборотний капітал, нерухомість). У структуру людського капіталу було включено витрати, пов'язані з відтворення креативного потенціалу людини: на освіту і перепідготовку кадрів, на науку й утворення інтелектуальної вартості, здоров'я, екологію, спорт і культуру. За цими розрахунками, в Північній Америці вартість людського капіталу складала 76% національного багатства, 19% припадало на відтворювальний капітал і 4% – на природний. У розрахунку на душу населення це становило: вартість національного багатства – 326 тис. дол., людського капіталу – 249 тис., відтворювального капіталу – 62 тис. і природного – 16 тис. дол.¹².

Зазначимо, що йдеться про дані 1997 року. В автора відсутні дані, які б дозволили визначити динамічні ряди відповідних параметрів. Проте і в цьому разі варто замислитися над їх змістом – три чверті вартості національного багатства сформовано за рахунок накопичених інвестицій у живий капітал, капітал, що безпосередньо спрямовується на всебічний розвиток людини, утвердження її особистості. Хотілося б, щоб ми підходили до характеристик економіки знань, насамперед, із цих позицій. Якою є економічна природа цих інвестицій, хто є їх основним суб'єктом, якою мірою присутній у них комерційний компонент, товарність і, відповідно, ринковість – це також питання, що безпосередньо кореспондуються з трансформаційною логікою ринкових відносин. Коли йдеться про те, що основна маса національного багатства формується головню на позаринковому підґрунті, то простір для сумнівів щодо коректності наших намагань довести антиринковість сучасних суспільних перетворень суттєво звужується.

Ще раз хочу акцентувати, що в поданому аналізі йдеться про процеси, системна визначеність яких залишається предметом наукових дискусій. Їх можна трактувати як "модифікації ринку", "антиподи ринку". Я поділяю погляди авторів, що дотримуються протилежної позиції. У наш лексикон уже давно ввійшли такі поняття, як "інформаційна економіка", "економіка знань". Проте

¹² Докладніше див.: *Іванов Н.* "Человеческий капитал и глобализация // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 9. – С. 19–31.

ми не завжди враховуємо, що насправді, як я намагався показати це вище, йдеться про визначення, які фактично є антиподом ринкової економіки.

І, нарешті, останнє. Хотілося б, щоб поданий аналіз сприймався не лише в суто академічному контексті. Йдеться про проблеми, які є надзвичайно значущими й у практичному сенсі. Вони стосуються країн з перехідною економікою, в тому числі України. Ми вливаємося в систему (світову) ринкових відносин в умовах, коли пік у їх розвитку вже пройдено, коли вони самозаперечуються. Принципи ринку, що довели свою історичну прогресивність, нині в змозі реалізувати свою енергетику лише на засадах "ринкового фундаменталізму", який нагадує вияв агонії ринкової системи. Чи враховуємо ми ці аспекти? Звісно, ні.

Ставши на шлях цивілізаційних перетворень, українське суспільство отримало реальну можливість активно і, головне, творчо вбирати позитивні надбання світового розвитку, прилучатися до них. Нам не потрібно конструювати якесь принципово нове, суто українське "колесо" суспільного й економічного розвитку. Наголошую, це має бути не догматизований, а творчий, глибоко осмислений, насамперед теоретично, процес. І мої акценти щодо того, що ми не повинні абсолютизувати ринок, а творчо ставитися до його потенційних можливостей, мають розглядатися у відповідному контексті.